

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Ununge kyrka är vida synlig i det omgivande öppna jordbrukslandskapet. Intill kyrkan ligger en tidigare folkskola som nu används som församlingshem och Edebo-Ununge kyrkliga samfällighets kansli. Inom synhåll från kyrkan finns i öster Berga säteri och väster om kyrkan prästgården. Kyrkomiljön består av kyrka, kyrkogård och omedelbart utanför kyrkogården klockstapel och bårhus. Ununge samhälle är långsmalt och kyrkomiljön har under 1900-talet inte varit ett så tydligt centrum som på många andra platser. Ununge fick järnvägsförbindelse 1898 då en smalspårig järnväg drogs mellan Rimbo och Häverödal, senare till Hallstavik. Stationen placerades längre söderut i samhället liksom bl a mejeriet.

2.2 Kyrkan

Kyrkobyggnaden är högre, särskilt mot norr där marken sluttar nedåt och kyrkan får ett närmast borgliknande uttryck. Exteriört har den genomgått ett fåtal större förändringar sedan den tillkom medan interiören i hög grad har karaktär av den genomgripande restaurering som gjordes 1897. Det fanns vid denna tid ett stort intresse för medeltida kalkmålningar i kyrkorna, måleri som ofta gömtes när målningar kalkades över, oftast på 1700-talet. Då inga målningar fanns var det inte ovanligt att nya skapades så som skedde i Ununge kyrka. De nya snickerier som gjordes till Ununge har tydliga influenser från olika stilar, till exempel rustikt utförd barock i altaruppsatsen eller med lån från Arts & Craftsrörelsens uttryck av hantverk i dörren mellan vapenhus och långhus. Färgsättningen i olivgrönt och rött känns igen från Carl och Karin Larssons gård i Sundborn. Tillvägagångssätten är inte unika eller ens ovanliga men helhetsintrycket av interiören är ändå särpräglad då man här har utfört åtgärderna på ett konsekvent och kompromisslöst sätt. Restaureringen leddes av arkitekt Bror Almquist och bekostades av brukspatronen på Skebo bruk Knut Michaelsson. Michaelsson var även teaterförfattare, regissör och senare teaterdirektör och hans inflytande bidrog till den närmast teatrala uttrycket i restaureringen.

Det finns olika antaganden om när kyrkan ursprungligen byggts. Med utgångspunkt från en återanvänd bräda från ett målat trävalv har det antagits att den kan vara byggd redan på 1200-talet men troligare är omkring år 1400 eller något tidigare. Kyrkan har förlängts åt väster i slutet av 1400-talet. Samtidigt byggdes det östra gavelröstet om och tillkom vapenhuset i söder. Samtliga gavelrösten är på ett snarlikt sätt murade av tegel i munkförband och med vitputsade orneringar av senmedeltida typ. Skarven som bildats då långhuset byggdes till kan urskiljas på norra långsidan. Långhusets och vapenhusets murar är oputsade, sakristian delvis putsad.

Vapenhuset har en rundbågig portöppning, dörrbladet är ursprungligt, gjort av furuplankor i grova dimensioner och med beslag som kompletterats vid 1897 års restaurering.

Sakristian är ursprungligen byggd någon gång under medeltiden och förstörades åt öster och norr åren 1828-1831. Gavelröstet är putsat liksom en mindre tillbyggnad i vinkeln mellan västra väggen och långhusmuren. Tillbyggnaden från 1897 fungerar som nedgång till pannrummet under sakristian.

Fönstren har med något undantag förstörats under 1700-talet, västra gavelns fönster har sannolikt ursprunglig form. Som ett resultat av strävan efter ljusare kyrkorum har ett fönster tagits upp på norrsidan, sannolikt 1762-1763. Fönstren har treskurna överstycken och

ytterbågarna av trä är troligen från 1800-talet medan innerbågarna har tillkommit i senare tid. 1873 lades ett skiffertak istället för det tidigare yttertaket av spån. Undantag är utbyggnaden i vinkeln mellan långhus och sakristia som är täckt med skivplåt. Exteriört begränsades förändringarna av kyrkan till denna åtgärd som dock ger den en mer påkostad karaktär och påminner om förändringarna i interiören som gjordes 1897. Skiffret återanvändes då taket lades om 1991.

Om långhuset gavs en tydligt stilhistorisk karaktär är vapenhuset snarast modernt utformat för sin tid. Väggarna täcks upp till brösthöjd av grönmålad pärlspontpanel. Taket är ett brutet brädtak. De medeltida influenserna framträder dock genom de putsade väggarna som är dekorerade med schablonmålade bårder kring dörr och i kanten av tak- och väggpanel. Dörrpartiet består av ett rakt avslutat dörrpar med medeltidsinspirerad smidesdekor och ovan dörrarna fylls den rundbågiga öppningen av ett överljus av blyspröjsat färgat glas.

Långhuset är täckt av tre stjärnvalv av tegel. Tegervalven ersatte ett trävalv och slogs i samband med att kyrkan förlängdes i slutet av 1400-talet. Så som är vanligt förekommande i valv från denna tidsperiod är det bakre, västra, valvet enklare utfört än de främre. Valven putsades och var troligen endast dekorerade med de tolv kors som alltid målades vid en kyrkoinvigning. Likaså har takstolarna tillkommit samtidigt med tegervalven. Kalkmålningarna från 1897 målades av dekorationsmålaren Emil Nordström med flera medhjälpare och har motiv lånade från uppländska kyrkomålningar från 1400-talet. Målningarna är välgjorda men skarpa i kulörerna jämfört med medeltida målningar.

Golven är målade trägolv, i mittgången täckt med heltäckningsmatta.

En ny öppen bänkinredning ersatte 1897 de slutna bänkar från 1767 som fanns i kyrkan. Sidorna återanvändes som panel längs väggarna. De nya bänkarna är iögonfallande med sina triangelformade avslutningar mot mittgången.

Predikstolen härstammar från 1600-talet men har flyttats från södra till norra väggen på 1700-talet då den också fick ett nytt ljudtak, 1897 års restaurering innebar endast mindre ändringar av trappan. Predikstolen är snarlik Edsbro kyrkas, med största sannolikhet byggd av samme hälsingemästare. Den har också renoverats och byggts om av samma snickare på 1700-talet som gjort arbetena på Edsbros predikstol. Predikstolen är rikt dekorerad i vad som kan kallas bondbarockstil, korgen har fram till de fyra evangelisterna som figurer.

Hela altarordningen tillkom 1897 och är ett av de verk som illustrerar det teatrala i kyrkointeriören. Den rundade altarringen har kraftiga svarvade dockor och knäfall klädda med rött tyg. Altaruppsatsen lämnar korfönstret mot öster fritt och är utformad med anknytning till predikstolen. Omfattningen med kolonner och markerat bjälklag som bär upp ett krucifix innesluter en oljemålning föreställande kristi begravning. Till koret bidrar också fönstren med glasmålningar från 1897 samt triumfkrucifixet från 1200-talet placerat över ingången till sakristian.

I väster finns orgelläktare, orgelfasad och sju stämmor i orgeln är bevarade från kyrkans första orgel byggd 1843. Orgelfasaden är enkel, klasicistisk med ett rundbågigt centralt placerat krön omgivet av lägre rakt avslutade flyglar. Läktare fanns redan tidigare i kyrkan men byggdes om i samband med att orgeln tillkom. Orgelverket byggdes om 1935 och senast 2007 av orgelbyggare Robert Gustavsson. Trappan till läktaren är inbyggd mellan glasade väggar som antagligen tillkommit 1897 och har tydliga drag av tidens hantverksideal.

1897-års restaurering innebar att hela inredningen gavs en enhetlig färgsättning huvudsakligen i olivgrönt och rött samt inslag av guld.

Sakristian har en enkel prägel med slätt brädtak av hög ålder, vitlimmade väggar, öppen spis samt möbler av hög ålder. Spisen har satts för med en träkonstruktion och används som altare.

2.3 Kyrkogården

Den vidsträckta kyrkogården har utvidgats i flera omgångar. Karaktären är trots det relativt enhetlig medan skalan skiljer mellan de olika delarna. Den första utvidgningen gjordes med några meter åt söder 1838 samtidigt som den nuvarande kyrkogårdsmuren uppfördes och huvudingången i söder med putsade grindstolpar byggdes. Kyrkogårdsmuren är kallmurad och omfattar södra sidan och delar av östra och västra långsidorna. 1890 utvidgades kyrkogården förstå gången åt norr och en ytterligare utvidgning gjordes 1923. Gränsen mellan 1890- och 1923-års kyrkogårdsdelar markeras tydligt av ett dike.

Alla gravar är idag grästäckta, det finns många äldre gravvårdar och av dem är ett flertal av smidesjärn vilket påminner om närheten till järnframställningen i Skebo bruk. Gravvårdar i smidesjärn återfinns även bland senare tiders gravar.

2.4 Klockstapeln

Klockstapeln är från början en öppen konstruktion och visar stora likheter med klockstapel vid Edsbro kyrka. Ununges stapel finns avbildad på 1630-talet, eftersom Edsbro klockstapel är byggd något senare men ändå är snarlik kan Ununges antas vara uppförd under 1600-talets första årtionden. Idag reser den sig mörk, tjärbrun och är sedan 1787 inklädd med släta tjärade brädor. Huvttaket och huvgavlarna är klädda med spån och på gavelspetsarna finns flöjlar märkta 1736. Storklockan är gjuten 1924 efter att den gamla medeltida klockan spruckit. Lillklockan är gjuten 1819 av Gerhard Horner vilket innebär ytterligare en likhet med Edsbro klockstapel vars lillklocka är gjuten samma år av samme klockgjutare.

2.5 Bårhus

Intill klockstapeln finns ett bårhus av betong byggt som en källare med gräsbevuxen överdel.

2.6 Klockstapel på kyrkogården

Efter att storklockan, gjuten 1521, spruckit 1921 beslöts att en nya klocka skule anskaffas. Den medeltida klockan sattes upp i öppen mindre klockstapel som byggdes i norra änden av kyrkogården.

2.7 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Ununge kyrka är en medeltida kyrka som utvändigt är bevarad med små förändringar sedan den uppfördes. Fasaderna är högresta särskilt mot norr. Interiören genomgick 1897 en genomgripande restaurering. Kalkmålningar med motiv hämtade från Uppländska 1400-talskyrkor målades och till inredningen gjordes tillägg av varierande slag. Vissa, såsom altarordningen har främst stilhistorisk anknytning medan till exempel snickeriernas färgsättning i grönt och rött var modern för sin tid. Kyrkomiljön ligger i utkanten av Ununge samhälle omgiven av ett öppet jordbrukslandskap.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

-Kyrkans exteriör har endast genomgått mindre förändringar sedan den fick sin utformning vid 1400-talets slut.

-Exteriören är högst på ett sätt som är typiskt för de medeltida Roslagskyrkorna, särskilt tydligt upplevs detta mot norr.

-Interiören utgör ett särpräglat exempel på en restaurering av en medeltida kyrka gjord omkring sekelskiftet 1900. Färgsättningen är distinkt och gjord i kulörer som inte så ofta användes i kyrkor, kalkmålningarna är rikliga och omfattande och snickerierna ovanligt konsekvent utformade utifrån sina förebilder.

-Kalkmålningarna är tekniskt och konstnärligt väl utförda.

-Vapenhusets interiör utgör exempel på hur man använt vad som för sin tid kan anses vara vanliga lösningar i profanbyggnader men relativt ovanliga i en kyrka, i första hand gäller det pärlspontpanelen på väggarna.

-Det omgivande öppna jordbrukslandskapet är väsentligt för upplevelsen av kyrkomiljön.

-Gravvårdar av järn minner om närheten till Skebo bruk.

-Likheter med andra kyrkomiljöer i omgivningen såsom klockstapeln och predikstolen i Edsbro kyrka visar på de samband som fanns med omgivande socknar.

2.8 Källor, litteratur och övriga uppgifter

-ATA, Antikvarisk topografiska arkivet, Stockholm

-Norberg, Rune. *Ununge kyrka, Upplands kyrkor 150*. Ärkestiftets stiftsråd, 1971.

-Erichs, Malte och Wilcke-Lindqvist, Ingeborg. *Sveriges kyrkor, Uppland band III*. Stockholm 1953.

-Bonnier, Ann Catherine. *Kyrkorna berättar Upplands kyrkor 1250-1350*. Upplands fornminnesförenings tidskrift 51, Uppsala 1987.